

Gamla måttenheter

Här presenteras ett urval av gamla måttenheter för längd- och viktmätning till lands och till sjöss; inom husbyggeri, bergshantering och fartygsbyggeri eller vanlig avståndsbestämning. Alla dessa enheter har naturligtvis inte använts för mätning av de material som tas upp i Materialguiden. De riktigt stora måttenheterna finns med här som jämförelse och i viss mån som kuriosas.

Uppgifterna är hämtade ur fem källor, som i många fall anger olika, ibland *mycket* olika uppgifter vid omvandlingen till det metriska systemet (m, cm, mm; ton, kg, g osv.). I vissa av källorna anges olika uppgifter för olika tidsepoker, då olika förordningar har gällt. Det är dock inte givet att dessa förordningar har följts över hela Sverige under gällandeperioden, så man kan inte vara säker på att en uppgift i en gammal urkund, med känd datering och härkomst, är exakt omvandlingsbar till metriska mått.

Det förekommer dessutom många regionala måttenheter, med mer eller mindre bestämd koppling. Vissa enheter var uppenbarligen beroende på vilken yrkesgrupp som begagnade sig av dem.

Vid olika tillfällen i historien, har gjorts försök att standardisera måttsystemen, såväl nationellt som internationellt, oftast med liten framgång, även inom länderna. Det nuvarande systemet, metersystemet, med mått som meter, kvadratmeter, gram och kilogram, beslutades i Sverige 1875, och infördes 1879-88. Fortfarande lever dock den mycket gamla verkstummen, ca 25 mm, kvar bland byggfolk, åtminstone vad gäller virkesdimensioner, exempelvis 2'' x 4'' sågat ("tvåtumfyra sågat" = 50x100 mm). (Se även *Nationalencyklopedin*).

De fem källorna är:

1. Carlsson, Albert W, *Med mått mätt, svenska och utländska mått genom tiderna*. Albert W Carlsson och LTs förlag 1989
2. Jansson, Sam Owen, *Måttordboken*. Nordiska museets förlag 1995
3. Ohlon, Rolf, *Gamla mått och nya*. Sohlmans förlag 1974
4. <http://www.dis-aros.se/diverse/gamlamatt.html>
5. <http://www.algonet.se/~hogman/slmatt.htm>

Se även

Nationalencyklopedin, Bra Böckers förlag, 1989-96

Längdenheter:

Många gamla längdenheter är relaterade till kroppsått och andra kända företeelser i samhället, *fot*, *aln* (längd mellan armbåge och långfingertopp), *dagsled* osv. De längdenheter som användes inom vanlig byggverksamhet är de som ligger mellan *tum* och *aln*, möjligen upp till *stång*. Dessa enheter kunde även kvadreras och kuberas, så att yt- och rymdmått kunde anges. Antagligen var det ytmått av den typen, som användes mest inom byggverksamhet.

När det gäller volymbestämning av exempelvis materialleveranser, användes även andra rymdmått, bland annat *kanna* och *tunna*. Dessa enheter är olika för torra varor, till exempel kalk, och våta varor, exempelvis tjära. Omvandlingsuppgifter för dessa och andra rymdmått finns i källlitteraturen.

Man kan utläsa att decimalsystemet (efter 1730) omfattade följande enheter:

1 stång = 10 fot = 100 decimaltum = 1 000 decimallinjer = 10 000 gran.

Det tidigare använda verkmåttsystemet (före, men även efter 1730) hade också indelningar:

1 famn = 3 alnar = 6 fot = 72 (6x12) verktrum = 864 (72x12) verklinjer.

För bestämning av större längder och ytor, exempelvis byggnads-, gårdesgårds- och markmått, kunde även *rev* användas. De minsta längdenheterna, *gran* och *linje*, användes bland annat vid finare dekorationsarbeten i trä och metall.

1665 års plakat:

Äldre enhet	Metrisk enhet
1 stång =	2,97 m (1 och 4)
1 famn =	1,781 m (1 och 5) 1,78 m (2, 3 och 4)
1 norrländsk famn =	2,08 m (4)
1 aln =	0,594 m (1, 2, 3, 4 och 5)
1 gutealn =	64 cm (4)
1 krympaln =	62-64 cm (1 och 2)
1 skräddarealn =	89 cm (1 och 2)
1 skogsaln =	65,3 cm (2)
1 Rydaholmsaln =	59,4 cm (2)
1 skinnaraln =	8,9 dm (2)
1 slipstensaln =	49,5 cm (2)
1 fot =	0,297 m (1, 2, 3, 4 och 5)
1 tvärfot =	8-10 cm (1)
1 tvärhand =	8-10 cm (1) 7,5- 10 cm (4)
1 knogmål =	4,95 cm (4)
1 finger =	4,95 cm (4)
1 tum = 24,742 mm (3)	2,47 cm (1 kallas även tumbredd, 2 och 4)
1 verktum =	0,025 m (5) 0,025 m (1)
1 fingerbredd =	1,85 cm (1)
1 linje =	0,002 m (5)
1 verklinje =	0,002 m (1)

1730 –talets förordningar

Äldre enhet	Metrisk enhet
1 fot =	296,9 mm (3)
Tum	
1 verktum =	24,742 mm (3) 2,47 cm (2)
1 decimaltum =	29,690 mm (3) 2,97 cm (2 och 4)
1 linje =	0,029 mm (3) 0,03 mm (1)
1 decimallinje =	2,97 mm (2 och 4)
1 gran =	0,297 mm (1, 3 och 4)

1855 års förordning/stadga

Äldre enhet	Metrisk enhet
1 rev =	29,69 m (2, 3 och 5) 29,7 cm (4)
1 stång =	2,97 m (2) 2,969 m (1 och 5)
1 fot =	2,97 dm (2) 0,2969 m (1, 3 och 5)
1 tum =	2,97 cm (2) 0,02969 m (1 och 5) 29,690 mm (3)
1 linje =	0,002969 m (1)
1 mil =	10688 m (3)

Andra äldre längdenheter

Äldre enhet	Metrisk enhet
1 dagsled =	3-4 nutida mil till fots (1)
1 gammal mil (lantmil) =	10 688 m = 36 000 fot (1 och 3) 10 689 m (2, 4 och 5)
1 näverskomil =	ca 1600 m (den vägsträcka ett par näverskor höll) (1 och 4)
1 kyndelmil =	ca 1600 m (den vägsträcka ett bloss brinner) (4)
1 fjärdingsväg =	2672 m = ¼ lantmil (1, 4 och 5)
1 rast =	5 km (1)
1 pilskott =	267m (1)
1 musköthåll =	225m (1)
1 spjutkast =	90 m (1)
1 riphåll =	50-60m (1)
1 stenkast =	40-50 m (1)
1 steg =	90 cm (1)
1 kvarter =	0,148 m (1 och 2 och 3 och 4) 0,149 m (5)
1 spann =	15 cm (1)

Viktenheter

Även bland viktenheterna finns ett decimalsystem, som utgörs av *nyläst – centner – skålpund – ort – korn*. Även skeppund och lispund ingår som synes i systemet, dock inte som 100-delar utan som mellanliggande 25:te- respektive 5:te-delar Viktenheterna användes i byggverksamhet dels vid beställning av vissa flytande och bulklevererade varor, dels vid blandning av exempelvis kalkbruk och färger och dels vid bedömning av belastningar på byggnadsdelar och grundläggning.

Även dessa enheter har haft regionala skillnader och vissa måttenheter brukades säkerligen även efter 1888, då metersystemet skulle vara infört.

Äldre enhet	Metrisk enhet
1 nyläst =	4,25 ton = 100 centner (2, 3 och 4)
1 skeppund = 170 kg (2, 3 och 4) ca 170 kg (5)	170,0304 kg (1)
1 centner =	42,5 kg = 100 skålpund/markar (1, 2, 3, 4 och 5)
1 lispund =	8,5 kg (1, 2, 4 och 5)
1 skålpund/markar =	425 g = 100 ort (1, 2, 3, 4 och 5)
1 libra =	356, 28 g (1)
1 uns =	29,69 g (1)
1 lod =	ca 13,3 g (5) 13,28 g (1 och 4) 3,32 g (2)
1 ort =	4,25 g (2, 4 och 5)
1 drakma =	3,711 g (1)
1 qvintin =	3,32 g (1, 2 och 4)
1 skrupel =	1,237 g (1)
1 grän (gran) =	0,062 g (1)
1 korn =	42,5 mg (4)